

DOSSIER

ELS MONESTIRS DE L'ALT EMPORDÀ

La cel·la abans del monestir: Sant Pere de Rodes als segles VIII i IX

Per Anna Maria Puig Griessenberger,^(*) Montserrat Mataró i Pladelasala^(**)

Resum

A la fi de la romanitat i durant el període visigot, la cristianització s'estengué cap als àmbits rurals i va portar aparellada una primera organització eclesiàstica en el marc de les diòcesis. Aquesta tasca va deixar sobre el territori una xarxa d'esglésies i cenobis, que la invasió sarraïna es va ocupar de destruir i que no es va poder recuperar, tot i que parcialment, fins a la reorganització i la repoblació de territori impulsada pels monarques carolingis, cap a la fi del segle VIII. No tenim dades feaents de l'existència d'aquesta xarxa en el territori de l'antiga diòcesi d'Empúries. Alguns escassos documents aporten referències indirectes que la donarien per existent, però la manca d'intervencions arqueològiques no permet corroborar-ho. Sant Pere de Rodes n'és l'excepció: les campanyes portades a terme entre els anys 1989 i 1995 posaren al descobert les restes de l'antiga cel·la de Sancti Petri.

Paraules clau

Cel·la, monacat visigot, Àtala, carolingis, excavacions, segles VIII-IX

Abstract

Christianisation extended to the rural areas at the end of the Roman era and during the Visigoth period and introduced a primary ecclesiastic organisation based on dioceses. The resulting network of churches and monasteries in the territory was destroyed during the Saracen invasion and could not be recovered, or only partially, until the reorganisation and resettlement initiated by the Carolingian monarchs towards the end of the eight century. There are no reliable sources on the existence of such network in the territory of the ancient diocese of Empúries. Indirect references in a few documents indicate its existence but the lack of archaeological interventions does not allow to confirm it. With the exception of Sant Pere de Rodes: during the 1989 and 1995 excavation campaigns the remains of the ancient cell of Sancti Petri were discovered.

Keywords

Cell, Visigoth monasticism, Àtala, Carolingian, excavations, eight to ninth centuries

Recepció: 15/06/2012 • Acceptació: 04/09/2012.

* Doctora en Arqueologia. Arqueòloga.

** Llicenciada en Arqueologia. Arqueòloga territorial de les comarques de Girona. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

DOI: 10.2436/20.8010.01.98

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 43 (2012)
Anna Maria Puig Griessenberger, Montserrat Mataró i Pladelasala

Abans que Tassi posés les seves mires en Sant Pere de Rodes –amb paraules de Ramon d'Abadal (Abadal, 2007: 223)–, i portés a terme tots els seus plans per aconseguir de Lluís d'Ultramar el precepte que donaria la independència al monestir, això és a mitjan segle x, el cenobi era una simple cel·la. La *cella Sancti Petri*, que la documentació esmenta per primer cop a l'any 878, era un establiment monacal de petites dimensions, del qual coneixem algunes interessants dades arqueològiques, descobertes al llarg de les diferents campanyes portades a terme en el conjunt monumental des del 1989 fins al 1995. Malgrat que aquestes restes estiguin força alterades per la notable reforma arquitectònica que va experimentar el monestir al segle x, vistes en el conjunt del subsòl de tot el recinte i contrastades amb les esparses dades documentals que es conserven, avui estem en condicions de donar una visió aproximada del primer establiment monacal de Sant Pere. Els resultats que presentem aporten una revisió de les troballes, de l'estudi dels materials recuperats i una representació gràfica del conjunt (Fig. 1).

Les intervencions arqueològiques al monestir de Sant Pere es varen iniciar, de forma sistemàtica, l'any 1989, a iniciativa de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, i continuaren fins l'any 1995, i permeteren tenir una visió global i acurada del monument des dels seus inicis fins al moment del seu abandó, entrat ja el segle XVIII. Aquestes actuacions s'emmarcaren en el *Pla Director de Sant Pere de Rodes*, document que establí els principis generals d'intervenció així com el pla d'usos del monument.

Amb anterioritat, entre els anys 1960 i 1974, Miquel Oliva havia actuat en diverses zones, com a conseller del Patrimoni, sense que coneguem cap registre dels seus treballs. Una mica més tard, els anys 1981 i 1982, la Universitat de Barcelona va realitzar una petita excavació a la galilea i al pati del monestir (Blajot *et alii*, 1986: 92-96).

L'inici de l'actuació pluridisciplinària, promoguda per la Generalitat de Catalunya l'any 1989, va permetre, prèviament als treballs de consolidació del monument, localitzar i excavar en el palau de l'abat, el claustre i l'església, les estructures que són objecte d'aquest article.

SANT PERE ENTRE LES CEL·LES DEL TERRITORI DE PERALADA

Abans de les recerques arqueològiques portades a terme als anys 90, les dades que es tenien de l'origen del monestir de Sant Pere es limitaven a les referències que apareixen en els diplomes carolingis del segle IX, en especial

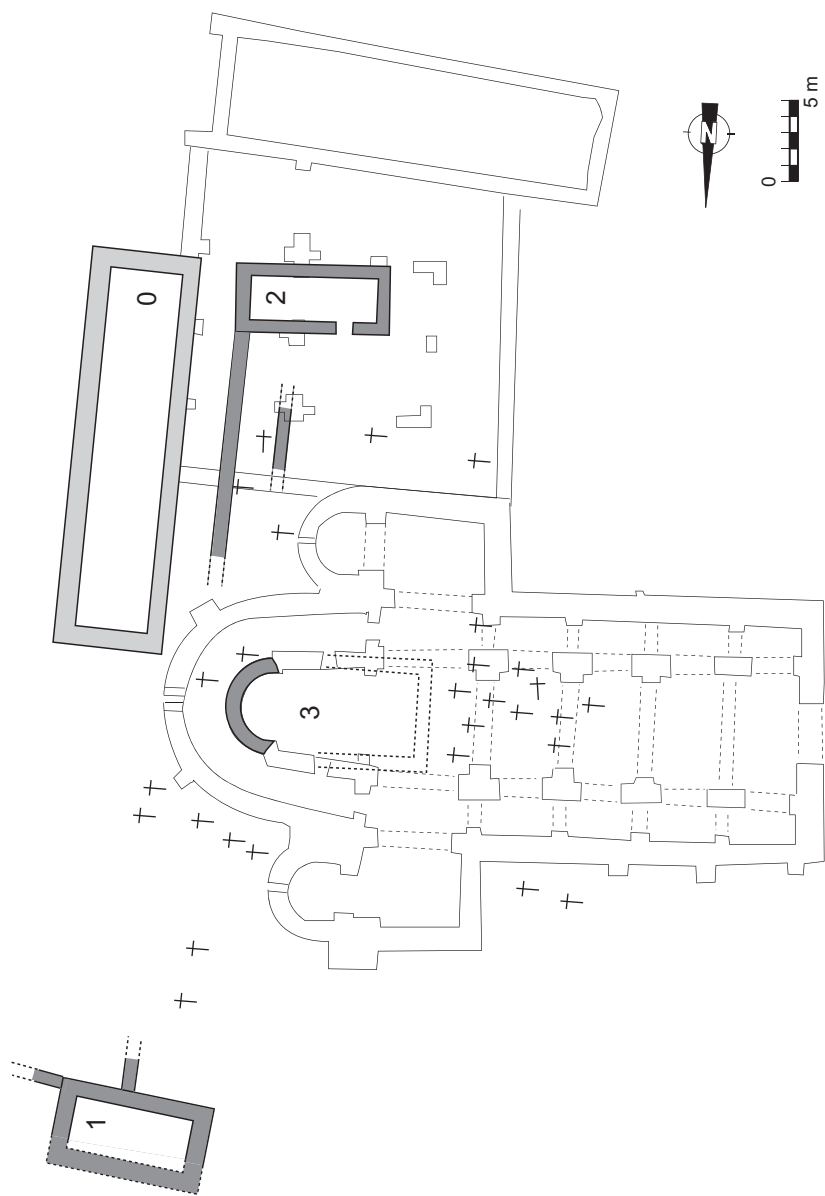

Figura 1. Estructures associades a la primera cel·la monàstica: 1. Subsòl del palau de l'abat; 2. Subsòl del claustre; 3. Superfície probable de l'església. Amb el núm. 0 l'edifici tardoromà preexistent (base planimètrica J.A. Adell, E. Riu).

a les que es generen arran la disputa protagonitzada pels monestirs de Sant Esteve de Banyoles i Sant Policarp de Rasés (Aude, França) per la possessió d'un conjunt de cel·les al *pagus* o territori de Peralada. No detallarem aquí tot el procés, atès que la bibliografia sobre aquests monestirs, i sobre el mateix Sant Pere, ho recull de manera exhaustiva. Només cal esmentar que aquest enfrontament començà a partir del moment en què el monestir de Banyoles va obtenir la immunitat, l'any 822 –gràcies al precepte del monarca franc Lluís el Piadós– (Abadal, 2007: 40), fins al 948, quan l'esmentat Tassi, que havia aconseguit la independència per Sant Pere de Rodes quatre anys abans, es va veure obligat a compensar l'abat Acfred de Banyoles per la pèrdua dels seus interessos sobre aquestes cel·les (Abadal, 2007: 224). Banyoles havia rebut, primer, les *cellulas* de “*Sanctus Fructuosus et Sanctus Johannes, cum cella quae vocatur Pineta...*” ja l'any 844⁽¹⁾ (Abadal, 2007: 40-41, 48). Es tracta de Sant Fructuós, avui a la Vall de Santa Creu, al terme del Port de la Selva; de Sant Joan Ses Closes, al terme de Vilanova de la Muga; i Sant Cebrià de Pení, al terme de Roses. La cel·la de Sant Pere no apareix en aquesta llista fins l'any 878, gràcies al precepte atorgat a Banyoles pel rei Lluís el Tartamut des de Troyes (Abadal, 2007: 58, 222).

Són més de cent anys durant els quals el monestir banyolí gaudí dels beneficis que li proporcionà el control sobre aquestes possessions dins dels límits del comtat de Peralada. Però, per quina raó aquest monestir del comtat de Besalú tenia aquests dominis en el de Peralada? Sobre quina base s'argumenten aquestes disputes amb Sant Policarp de Rasés? Per què entra tan tard en joc el monestir de Sant Pere? La resposta a totes aquestes preguntes s'ha de buscar en l'origen del monacat en aquestes terres –possiblement ja d'època visigòtica–, en el paper que aquest va jugar en la reorganització del territori després del domini musulmà –juntament amb les parròquies i els castells– i, finalment, en la intervenció i els interessos que tingueren els monarques calongins per controlar i posar en valor les terres recuperades als musulmans. Malgrat que aquest ha estat un tema força estudiat en certes parts del territori català, creiem que la colonització eclesiàstica i monacal al sud de l'Albera en el context dels segles VIII i IX té una situació particular sobre la qual encara no s'ha aprofundit. Intentarem aquí plantejar unes hipòtesis de partida i proposar una nova interpretació, extrems sobre els quals les troballes arqueològiques a Sant Pere de Rodes aporten dades d'interès prou significatives.

1. Gràcies al precepte atorgat pel monarca Carles el Calb a Sant Cerní de Tolosa el maig de 844 i que ratificava el del seu pare Lluís el Piadós, de l'any 822.

Hauríem d'arrencar de la situació que es produeix a la fi del domini romà i d'aquella que es deriva de la presència de les noves forces d'ocupació visigodes a partir de final del segle v, però, sobretot, a partir de la fi del segle vi i al segle vii, ja en el context de les revoltes i la situació d'oposició de les terres del nord-est de la Península envers la política que es portava a terme des del regne centralista de Toledo (Puig, Riera, 2000: 235-238). És en aquest moment en què s'emmarca la fi del sistema d'explotació del territori habitual a l'antiguitat clàssica, a la plana i prop de la costa, i l'inici de l'ocupació i l'aprofitament intensiu de la muntanya. Lamentablement, la recerca arqueològica en tota aquesta zona, que hem limitat al sud de l'Albera i al terme de l'antic comtat de Peralada, és encara molt incipient, i sabem ben poca cosa del tipus d'hàbitat que s'hi desenvolupà al llarg dels segles vii i viii. Només coneixem el poblat del Puig Rom (Roses),⁽²⁾ tot i que, darrerament, estudis de territori i certes excavacions han aportat novetats sobre la presència de materials tardoantics per la zona, sense descuidar les troballes fetes al monestir, que detallarem més endavant. Ens estem referint, per exemple, a les restes localitzades a Sant Baldiri de Taballera durant la intervenció arqueològica portada a terme l'any 2007, que consisteixen en restes de ceràmica, encara inèdites.⁽³⁾

L'escassa recerca arqueològica ens ajuda molt poc a saber què passa en aquest territori, suposadament organitzat dins la seu episcopal visigòtica d'Empúries, inclosa en el territori provincial de la seu metropolitana de Tarragona. Ben segur que aquesta administració, que funcionà almenys des del segle v fins a l'arribada dels sarraïns, degué ocupar-se de les esglésies que, segons les escasses referències documentals, s'intueix que ja existien en aquesta zona muntanyosa del *pagus* de Peralada almenys a l'inici del segle viii. Tampoc sabem quina era l'organització monàstica que coexistia amb aquesta església, la qual, com ha dit Manuel Riu, sumà esforços a l'època per a estendre el cristianisme cap a les zones rurals més allunyades de les ciutats (Riu, 1991: 162).

Estem parlant d'església i monacat visigot, especialment florent, segons els estudiosos, al segle vii; ni un ni l'altre han estat prou estudiats a la zona

2. Les dades que es tenen del poblat, però, es redueixen a les excavacions que s'hi varen portar a terme durant els anys 1917 i 1946-1947. Des d'aleshores no s'hi ha intervingut arqueològicament, malgrat l'interès inqüestionable del jaciment com a un dels escassos exemples que es conserven del poblament a Catalunya a la fi del període visigot (Puig, 2012, pàg. 361-364).

3. Excavació portada a terme per Gema Vieyra, que s'ha reprès l'any 2010, juntament amb Carme Ruestes, a partir del projecte de recerca *El jaciment de Sant Baldiri de Taballera i l'Arqueologia del paisatge antic del Cap de Creus i el seu entorn*, gràcies al conveni de col·laboració entre l'Ajuntament del Port de la Selva i la Universitat Autònoma de Barcelona.

que ens ocupa.⁽⁴⁾ Deixarem de banda l'organització eclesiàstica, un tema prou complex i que se'ns escapa del tema d'aquest article.⁽⁵⁾ Sí que insistirem, però, en el monacat, ja que ens permet entrar de ple i debatre els orígens del monestir de Sant Pere. Sense entrar-hi en profunditat, Abadal ja pressuposava l'existència d'un monacat visigot a la Catalunya oriental, que bé podria haver desaparegut arran del domini musulmà i que no hauria estat restaurat fins a època carolíngia (Abadal, 1961: 371-372). Al respecte, és interessant el cas del cenobi de Magrigul que apareix esmentat en el document de donació del comte Gausfred d'Empúries i del seu fill Sunyer al monestir de Santa Maria de Roses, de l'any 976. El text, que fa un incís i es refereix a uns fets que tingueren lloc anys abans, parla que "*Illo igitur tempore, domino Karolo imperatore quemlibet (sic) regnavit in Francia, obtinueruntque pagani Barchinonam et diripuerunt omnia hac regione atque montana, ibi erit constructum cenobium alme Dei genitricis Marie cuius vocitatu Magrigul... vastavi atque preдавit utrumque, ad heremum fuit adductum... monachis ex hius loco demigrarunt, construxerunt ecclesiam parvulam in honore Dei et beate Marie ibi famulantibus et exorant usque in presentem diem*" (Marquès, 1986: 27-28). Segons Hug Palou, que estudià el document, els fets s'han de situar en temps de Carles el Calb, quan Barcelona és destruïda pels normands, més que pels sarraïns, vers el 860 (Palou, 1991: 36).

El cas del cenobi de Magrigul, situat a la zona de Roses, convertit en erm i abandonat pels seus monjos a mitjan segle IX, ens porta a parlar de l'abat Àtala, fet que ens permet recular prop de cent anys l'existència d'aquest lloc. Aquest personatge, *Attala venerabilis abbas*, apareix en el trasllat d'un document de l'any 743 atribuït a Carlemany, suposament escrit l'any 890 (Palou, 1991: 36, nota 18), en el qual es dona per fet que quan fundà el monestir de Sant Policarp de Rasés, entorn el 782, provenia del lloc de *Magregesum*, al territori de Peralada,⁽⁶⁾ fugint

4. Mallorquí, quan planteja l'origen de les parròquies rurals, en la seva tesi, també lamenta aquest desconeixement: "Queda, tanmateix, per aclarir com es van difondre els temples cristians al camp català en els segles VI, VII i VIII, si va ser més iniciativa dels bisbes o dels patrons laics de les esglésies" (Mallorquí, 2011, pàg. 103). L'autor confia que l'avenç de la recerca arqueològica permeti donar llum sobre aquest tema.
5. Tot i que ambdues van estretament lligades i, sovint, les cel·les i els cenobis s'ocupaven de l'administració eclesiàstica del país i feien les funcions dels serveis parroquials en els nous territoris sotmesos a repoblació (Ordeig, 2001, pàg. 91). Mallorquí, per exemple, no discrimina el paper que farien en l'ambient rural les *domus*, les *cella* i les *basilica*, tres paraules per a designar, segons l'autor, el genèric d'*ecclesia* (Mallorquí, 2011, pàg. 74).
6. En les històries rosselloneses i en els estudis dels orígens del monestir de Sant Policarp, la procedència d'Àtala apareix ben clara: "Un certain Attala, que ce diplôme qualifie d'abbé, accompagné d'un nommé Agobard, de serfs et d'affranchis, aurait quitté l'Espagne, pour éviter le contact des infidèles, et serait venu d'installer dans le pays de Pierrelades, au liue appelé Magregesum" (De Vic, Vaissete, 1872, pàg. 549, nota 107), sempre referint-se al trasllat d'aquest diploma de Carlemany (Mühlbacher, 1906, pàg. 458-460, núm. 305).

de la “*societate nefandae gentis*”. S’ha considerat que Àtala era un abat d’un monestir visigot hispà del qual escapà, acompanyat d’altres gents, entre ells un personatge anomenat Agobard,⁽⁷⁾ juntament amb serfs i lliberts. Quan s’instal·là al territori de Peralada, amb els seus monjos, hi establí unes cel·les aprofitant llocs on hi havia hagut antigues esglésies destruïdes pels pagans “*At ille primitis veniens in confinio Petralatense seu in locum, ubi vocabulum est Magregesum, invenit ecclesias quae ab antiquitus fuerant fundatae, sed a paganis erant destructae*” (Mühlbacher, 1906: 458-460, núm. 305; Abadal, 1961: 372, 374-375). Aquestes seran les cel·les objecte de disputa entre Rasés i Banyoles, que Àtala reclama en virtut de la seva intervenció: “*una in honore sanctae Mariae, alteram in honore sancti Stephani et in alio loco, ubi vocabulum est Sanctum Fructuosum, et in cacumine montis, ubi dicitur Sanctum Petrum, et in alio loco ad illam garricam... Deinde pervenit in comitatu Reddense, cepit monasterium sancti Polycarpi construere et facit ecclesias... Petiit idem venerabilis Attala abas celsitudinem nostram, et praedictas cellas, quae superius sunt nominata, cum monachis ibidem deo servientibus concedere debemus ad domum sancti Polycarpi...*” (Mühlbacher, 1906: 458-460, núm. 305).

En definitiva, el que ens donen a entendre aquestes referències documentals és que en aquest territori del comtat de Peralada, de nom *Magregesum*, el qual cal considerar una demarcació de menor entitat dins del *pagus*,⁽⁸⁾ ja hi havia una certa organització eclesiàstica al segle VIII,⁽⁹⁾ i que algunes de les esglésies existents, destruïdes pels pagans –sense especificar–, haurien estat refundades com a cel·les monacals al darrer terç del segle, gràcies a l’acció d’uns monjos hispans que fugien, molt probablement, d’algun monestir situat en terres ocupades pels sarraïns. Aquestes serien les de Santa Maria, que hem de suposar la de Magrigul;⁽¹⁰⁾ Sant Esteve, que hem d’identificar amb la de la Selva de Mar; Sant Fruitós, de la Vall de Santa

7. Aquest personatge ha estat també identificat amb l’arquebisbe de Lió, el qual havia confessat haver-se traslladat d’Hispania a la Gàl·lia narbonesa l’any 782 (Palou, 1991, pàg. 36, *versus* Abadal).

8. Bolós i Hurtado n’estableixen els límits, més o menys precisos, i el situen entre l’estany de Castelló i la Muga, al terme de Peralada, i fins al mar, amb els massissos de Rodas o Verdera (Bolós, Hurtado, 1999, pàg. 59). Palou documenta la pervivència del topònim de *Magrigul* o *Magregesum* encara al segle XV (Palou 1991, pàg. 37) i el relaciona amb un altre nom de lloc que els documents situen a la zona més septentrional, el d’*Armorotas* o *Armen Rodas*.

9. Els estudiosos de l’organització eclesiàstica, sobretot en el sentit d’establiment de la xarxa parroquial rural, no arriben a desentrellar aquesta situació al segle VIII; Mallorquí defensa que és al segle IX quan la xarxa d’esglésies rurals és ben palesa i ho relaciona amb el fet de l’inici del cobrament del delme, a la fi d’aquest mateix segle. Aquest primer impuls del procés de parroquialització el situa entre els anys 887 i 913. Al seu parer, les esglésies rurals visigodes tindrien un caràcter “preparroquial”, atès que encara no tindrien assignat un districte parroquial (Mallorquí, 2011, pàg. 76-80).

10. Palou es manifesta també partidari d’aquesta identificació (Palou, 1991, pàg. 38).

Creu; i Sant Pere de Rodes. Al llarg de les disputes entre Banyoles i Rasés se, n'esmentaran altres: Sant Joan ses Closes i Sant Cebrià, a les quals ja ens hem referit. Alguns autors opinen que, vista la reclamació de Rasés, aquestes altres també haurien estat restaurades per Àtala o pels seus seguidors (Carreras *et alii*, 1999: 87).⁽¹¹⁾

En conseqüència, atesa la cronologia que emmarquen els documents, podem parlar pròpiament d'un monacat visigot en aquesta zona en temps del bisbat emporità? Si bé sembla certa l'existència d'esglésies i, pressuposadament, d'una organització eclesiàstica, no tenim evidències de la presència de comunitats monacals abans del darrer quart del segle VIII. No entrem aquí en el tema de l'eremitisme, ens referim, només, a agrupacions de monjos. Catafau coincideix, i parla d'una primera fase del fenomen de fundació de monestirs, cronològicament situada entre els anys 780 i els 860-880, durant la qual són especialment protagonistes els monjos hispans, gràcies al suport dels monarques francs. L'autor considera que aquests primers establiments, en forma de cel·les, són indicatius d'una pèrdua de control dels sarraïns sobre el territori ja abans de la recuperació carolíngia de Girona l'any 785 (Catafau, 2011: 59).

El cas, però, és que les cel·les del *pagus* de Peralada no esdevenen monestirs, pròpiament dits, en aquesta fase. Com dóna a entendre la documentació, aquestes es mantindran al llarg del segle IX amb la condició de “priorats o filials” dependents d'altres monestirs; fins i tot, algunes s'extingeixen, com és el cas de Santa Maria. Abadal és ben explícit al respecte: el que fa Àtala és un “assaig de restauració”, que fracassa, segons l'autor, a causa de la poca estabilitat del territori encara en aquests anys (Abadal, 1961: 372, 374).⁽¹²⁾ No sabem si realment aquesta pot ser la raó del suposat fracàs, el cert és que els monestirs d'aquesta demarcació del comtat de Peralada no reberen ni la immunitat ni la independència fins força més tard, ja al segle X, dins la que vindria a ser la segona fase d'expansió que Catafau situa entre la fi del segle IX i inici del segle XI, ara, sobretot, gràcies a la iniciativa comtal (Catafau, 2011: 61). En el territori que ens ocupa els monestirs, malgrat trobar-se sobre evidents edificacions preexistents, no es “restauraren” fins

11. Fins i tot consideren la possibilitat d'afegir-hi les esglésies de Sant Genís (del Terror), al terme de Llançà, i Sant Tomàs del Pení, al terme de Cadaqués, que apareixen en litigi entre els monestirs de Sant Pere de Rodes i Sant Esteve de Banyoles als segles X i XI.

12. Al respecte d'aquesta situació inestable podem recuperar el text del document del cartoral de Santa Maria de Roses el qual, després de referir-se a la destrucció de Magrigul, parla d'altres fets posteriors: “*Rursum itaque tempore fuerunt ingressi miles fortissimi christiani ex illa montana ad pugnam atque defensionem contra paganos, cuius montana combusserunt et vinctos christianos minabunt*” (Marquès, 1987, pàg. 28).

a partir de mitjan segle x: Sant Pere de Rodes, gràcies a la iniciativa de Tassi; i Santa Maria de Rodes, gràcies a la del comte Sunyer II⁽¹³⁾ de Barcelona, ja retirat a la vida monàstica.

La situació al *pagus* o territori de Besalú, dins el domini episcopal gironí, és ben diferent. Aquí trobem diversos monestirs funcionant ja a mitjan segle ix. Podem esmentar els de Sant Aniol d'Aguja, Sant Martí de les Escaules, Sant Julià del Mont, Sant Pere d'Albanyà i, per descomptat, el més rellevant, Sant Esteve de Banyoles, a més d'algunes cel·les, com les de Ridaura i Sant Llorenç del Mont. Malgrat que la independència d'alguns d'ells és efímera i aviat esdevingueren propietat de la diòcesi de Girona o d'altres monestirs, és evident que els seus fundadors s'avançaren uns cent anys als del territori de Peralada a l'hora de demanar i recaptar dels monarques carolingis preceptes per als seus monestirs, en una època, com sabem, en què les concessions d'immunitat ja estaven força generalitzades (Riu, 1991: 185). Per què el monestir de Sant Pere de Rodes va esperar encara tant de temps abans no és objecte d'una iniciativa semblant? Contràriament a Abadal, hem de pensar, potser, que la temptativa d'Àtala no fracassa i que les comunitats de les cel·les del comtat de Peralada, tan cobejades per Banyoles i Rasés al segle ix, ja eren prou actives en la tasca d'artigar, repoblar i posar en valor les terres del lloc. Les edificacions existents en els fonaments del monestir de Sant Pere de Rodes podrien confirmar-nos aquesta hipòtesi.

Aleshores, caldria suposar que el territori del comtat de Besalú, assignat a la diòcesi de Girona un cop recuperada dels sarraïns, s'hauria estabilitzat uns anys més tard. L'empresa dels monestirs per a recuperar de l'erm i poblar aquestes terres hauria esperat l'empenta privada de determinats personatges, suposadament del país –alguns dels quals després esdevingueren els primers abats–, que s'hauria beneficiat de l'activitat legislativa desplegada pels monarques carolingis Lluís el Piadós i Carles el Calb, dirigida a afavorir-los, a l'estil de Carlemany per als monestirs de la Septimània. És l'exemple de Dòmnl amb Albanyà, Adulf amb les Escaules o Bonit amb Banyoles. El cas del monestir de Sant Quirze de Colera, tot i que dins del comtat de Peralada, però situat en una altra demarcació –de nom *Leocarcari*, segons els documents–, seria més proper al d'aquests monestirs si tenim en compte la data en què suposadament l'abat Guiemund es presentà davant el rei

13. Darrerament s'ha posat en dubte que es tracti del comte de Barcelona sinó del comte Sunyer II d'Empúries, el que portaria a reular els fets entorn l'any 909. El primer en expressar-ho fou Ramon Martí (Martí 1997, pàg. 61), que, tot i no aportar arguments per a aquesta identificació, ha estat seguit per Eduard Canals i Josep Maria Nolla (Canals, Nolla, 2008, pàg. 99-104) i, darrerament, per Antoni Cobos i Joaquim Tremoleda (Cobos, Tremoleda, 2009, pàg. 34-35).

Carles, això és el 844, per a obtenir beneficis per al monestir. No obstant això, aquí s'ha donat per a vàlida una iniciativa anterior, en forma d'aprisió, cronològicament situada a inici del IX, de la mà dels germans Libenci i Assenari, pare de Guiemund, que ja en temps de Carlemany haurien pres les terres del castell del Toló i adjacents, on haurien construït la *domo de Sancti Martini* i poblat la vila de nom Peralada, així com les valls de Leocarcari, on haurien edificat el monestir dedicat a Sant Quirze i Sant Andreu, a més d'omplir aquestes terres de masos, masades, viles, vilarets i esglésies.⁽¹⁴⁾

LES EVIDÈNCIES ARQUEOLÒGIQUES DE LA CEL·LA DE SANT PERE ABANS DE TASSI

Les primeres restes arqueològiques descobertes al monestir associades a la fase inicial de l'edifici varen aparèixer en el subsòl del palau de l'abat durant la campanya de l'any 1989 (Mataró *et alii*, 1989-1990: 165). Aquest edifici abacial, adossat al nord-est de la capçalera de l'església, s'havia construït a partir de la fi del segle XV o inici del XVI en un lloc relativament perifèric del conjunt monacal, sobre un terreny que presenta un acusat pendent natural cap al nord, a partir de l'absis del temple, on es troba el punt més alt. Les excavacions varen permetre determinar que l'obra del palau havia comportat l'amortització definitiva d'un seguit de murs, relacionats entre si, emplaçats a mig pendent, que conformaven una edificació d'unes dimensions prou notables. Les restes principals consistien en un gran àmbit –construït amb murs de pedra seca, d'un metre d'amplada–, del qual només es conservaven 10,80 m de llargada per una amplada màxima de 3,40 m, orientat en sentit est-oest, la façana nord del qual estava totalment perduda per haver-s'hi fonamentat al damunt la façana del palau. L'interior de l'àmbit, encaixat a nord per un aflorament rocós, estava pavimentat amb un sòl de lloses de pedra, amb tal nivell de desgast que hom pot pensar en un ús força continuat. En direcció a l'est i al sud, s'hi relacionaven uns altres murs, fets amb la mateixa tècnica constructiva, dels quals fou impossible determinar la funcionalitat atès el grau d'arrasament (Fig. 1.1 i Fig. 2).

L'atribució d'aquesta construcció a una fase antiga del monestir va venir donada per la cronologia dels materials recuperats en els nivells de preparació per a la construcció de l'àmbit, per sota del paviment de lloses i damunt del

14. Document del judici entre Guiemund i el comte d'Empúries Alaric, datat del 24 de maig del 844, transcrit per Albert Benet i Clarà (VVAA, 1990, pàg. 754-755).

Figura 2. Vista general de les estructures localitzades en el subsòl de l'ala nord del palau de l'abat. (Foto: J.S. Carrera).

subsòl natural. Al marge de la presència de ceràmiques africanes tardoromanes, tant d'àmfora com de cuina, i de *tegulae*, presents també en altres punts del monestir, sobre les quals insistirem més endavant, el material determinant, pel que fa a la cronologia, tot i ser molt escàs, fou la ceràmica espatulada i les olles de cuita reductora. Aquests materials serien els que permetrien situar-nos en un context, com a molt antic, a partir del segle IX.

Més al sud, a tocar la capçalera de l'església, les úniques altres restes antigues que es varen localitzar sobre el subsòl rocós foren cinc tombes antropomorfes, les quals formarien part del cementiri que ocuparia la "sagrera" de la primera església de Sant Pere, necròpolis de la qual s'han trobat altres restes en diferents punts, tant al sector est, sota el claustre i les dependències monacals del segle X, com al sector oest, al subsòl del pati, a més de l'església.

L'any 1992, sota el claustre, es trobaren tres tombes similars, que s'han de considerar contemporànies a les descobertes al palau de l'abat (Mataró

et alii, 1992-1993: 139-156; Burch *et alii*, 1994: 166-173). L'emplaçament d'aquests tombes fou determinant a l'hora d'establir la cronologia del cementiri: abans de la construcció de l'església del x. L'excavació, al mateix temps, permeté descobrir unes construccions antigues, tipològicament semblants a les que hem descrit sota el palau de l'abat. Ens referim, concretament, a dos murs paral·lels, amortitzats per la construcció de la galeria de llevant del claustre del x, fets també de paret seca, que combinaven filades de pedra horitzontals amb altres en *opus spicatum*, d'una amplada d'un metre. Els murs, que deixaven un estret corredor entre si, se situaren sobre el pendent natural del lloc, a la part més baixa, traçats en sentit nord-sud, i adossats a un edifici preexistent, al qual ens referirem al final d'aquest apartat, datat d'època tardoromana. La llargada màxima conservada dels murs era de 13,90 m. No fou possible determinar el límit nord, tot i que no descartem que tinguessin alguna connexió amb els murs trobats sota el palau de l'abat. Aquesta relació, sens dubte, hauria estat desmantellada en fer-se l'església i el claustre del x i, més tard, el mateix palau. La datació d'aquestes construccions també s'ha considerat en un context del segle IX atesa la presència de ceràmica espatulada, malgrat la troballa també de materials romans, que consisteixen en un nombre notable de *tegulae* i algun fragment d'àmfora, ben segur associats a l'edifici preexistent.

Fa la impressió que aquests murs haurien pogut funcionar com a límit del perímetre de la "sagrera", que ja hem vist ocupada pel cementiri, al mateix temps que deixarien al seu interior una altra construcció, de planta quadrangular, orientada en sentit est-oest, de 12,50 m de llargada per 3,60 m d'amplada, disposada sobre un replà del terreny, que hauria estat arranjat per a tal fi (Fig.1.2 i Fig. 3). L'estança, que podria haver tingut una porta oberta al nord, estava construïda amb murs que combinaven filades de pedres planes i altres en *opus spicatum*, aquesta vegada lligades amb morter de calç. Malgrat l'alçada conservada, en un màxim d'1,70 m, en cap punt fou possible determinar l'existència d'un paviment destacat; només simples capes de terra en les quals es recuperà molt poc material arqueològic, de caràcter insignificant, poc útil per a poder establir una cronologia fiable. No obstant això, atesa l'absència de ceràmica espatulada, es va pensar en la possibilitat que fos anterior al segle IX. A partir d'aquest edifici, les excavacions no trobaren altres restes contemporànies a aquestes ni cap a migdia, segurament destruïdes per l'obra del refectori, ni cap a ponent, on la roca acusa un cert desnivell de pujada. En aquest sector només podem esmentar el cementiri de tombes antropomorfes descobert en el subsòl del pati durant els anys 1990-1991 (Adell *et alii*, 1991: 66-79; Burch *et alii*, 1992: 161-170).

Figura 3. Vista general de les construccions descobertes en el subsòl del pati i la galeria est del claustre del segle x. (Foto: J.S. Carrera).

Les restes de l'església que hauríem d'associar a aquestes construccions primitives no es varen descobrir fins a les campanyes dels anys 1994 i 1995 (Llinàs *et alii*, 1996: 266-267), durant l'excavació del temple que avui coneixem. D'aquest primer edifici només se'n van intuir les dimensions de la planta i part de l'absis semicircular, el qual és visible des de la cripta (Fig. 1.3). Se li va suposar una planta d'una sola nau, sòbria i modesta, d'una amplada màxima de 3 m, emplaçada damunt una plataforma natural del terreny. La construcció de l'església posterior, iniciada a partir de mitjan segle x gràcies a la iniciativa de Tassi, l'hauria pràcticament arrasat. Al voltant d'aquesta església, no al seu interior, es recuperaren altres 15 enterraments de la necròpolis de tombes antropomorfes a la qual ens hem referit, que correspondrien a la sagrera d'aquesta església pel costat de ponent i migdia, a les quals hauríem de sumar les trobades en campanyes antigues a l'espai de la galilea, i dos més en el sòl de la cripta.

Tot aquest seguit de construccions i la necròpolis que s'estén tot al voltant ocuparien una superfície aproximada d'uns 1.700 m². Finalment, ens quedaria observar que aquestes obres s'haurien instal·lat a redós d'un edifici preexistent

(Fig. 1). La seva presència ja es va detectar durant la campanya de l'any 1992 al claustre (Mataró *et alii*, 1994: 166; Burch *et alii*, 1994: 149), però no va poder ser excavat, tot i que molt parcialment, fins l'any 1995 (Llinàs *et alii*, 1996: 272-274). La diferència respecte a les construccions del monestir ja es va constatar, inicialment, pel tipus de parament, fet amb un gran carreuat regular de granit. Es tracta d'un edifici exempt, orientat en sentit nord-sud, de 25 m de llargada per 7 m d'amplada, amb una possible obertura en el mur de ponent, amb arc de mig punt. L'excavació d'una cala a l'interior de l'edifici va permetre datar-lo en un context del segle VI dC, per la presència de TS Africana D de les formes Hayes 99 i 103, a més d'altres fragments informes i altres d'àmfora africana.⁽¹⁵⁾ La revisió dels materials que hem portat a terme ha permès identificar encara un fragment que bé podria correspondre a alguna forma més tardana del mateix tipus ceràmic, decorada amb bandes espatulades, similars a les que acompanyen la forma Hayes 109, el que permetria avançar la cronologia al segle VII dC. És possible que l'edifici hagués estat cobert amb un sostre de *tegulae*, atesa la troballa de nombrosos fragments d'aquest material constructiu a les immediacions. Quant al seu ús, les hipòtesis plantejades fins a dia d'avui, més que inclinar-se per la possible relació amb un temple dedicat a Venus, al qual es refereixen les fonts clàssiques, es proposa la seva identificació amb una construcció de caire defensiu, de vigilància de la costa, que aprofitaria aquest emplaçament de gran domini visual.

Com a material més antic trobat durant la campanya del claustre, cal esmentar un fragment de marbre, esculpit amb relleu vegetal treballat a trepà (Fig. 4), que s'ha atribuït al període altimperial. El relleu fou localitzat en els estrats d'anivellament disposats per a la construcció del paviment del claustre del monestir del segle X, construcció que fou la causa d'amortització i arrasament de les velles estructures de la cel·la existents.

CONCLUSIONS

Els testimonis arqueològics que hem descrit fins aquí s'han pogut datar, com a molt aviat, a partir del segle IX. El conjunt, malgrat l'estat de conservació, dóna fe d'unes construccions d'una dimensió notable, les quals s'organitzen al voltant de la primera església. Tot i que les restes recuperades corresponen

15. Com a material residual en els estrats posteriors, d'època altmedieval, encara es va localitzar un fragment de la forma Hayes 91C. La proximitat d'aquest edifici tardoromà ha estat la causa de la troballa de materials fora de context en el subsòl de les construccions del segle IX a les quals ens hem referit.

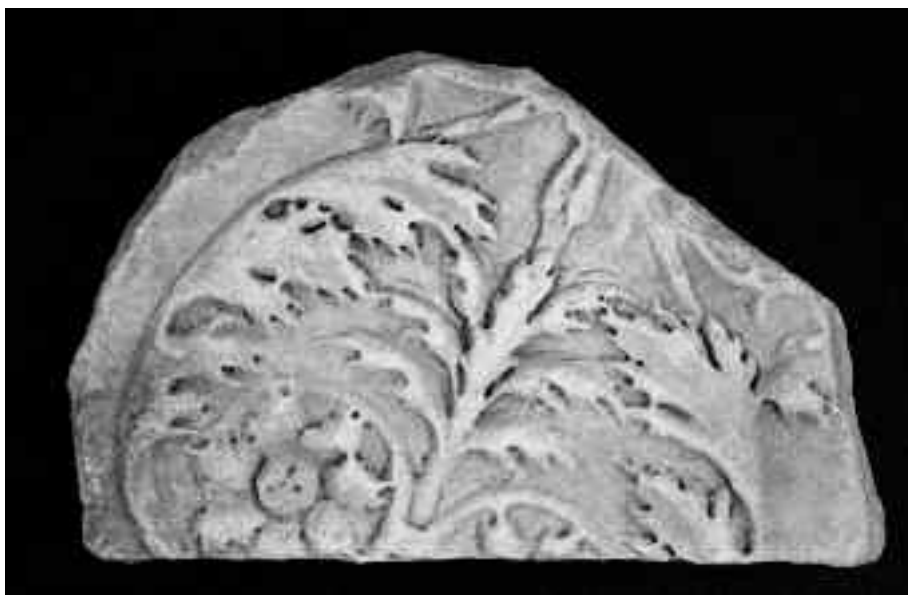

Figura 4. Detall del marbre de cronologia altimperial, recuperat durant l'excavació del claustre l'any 1992, retallat per a ser aprofitat per a un altre ús. (Foto: autors).

només als fonaments, l'amplada dels murs i l'extensió que ocupen fan pensar en una construcció sòlida i força complexa. Malgrat que no sabem quin seria l'ús dels àmbits descoberts al nord i sud de l'església, evidentment que hem de considerar que es tracta d'habitacions dedicades a la vida quotidiana del cenobi, a habitatge dels monjos i a magatzems.⁽¹⁶⁾ La contemporaneïtat d'aquestes amb un ampli cementiri és evident; els espais que queden entre les diferents estances estan ocupats per tombes, sempre al voltant, mai a dins. Aquest detall fa pensar en l'ús de l'àrea circumdant de l'església com a sagrera i qui sap, també com a celler, per a guardar els productes agrícoles que es conreaven a la zona.⁽¹⁷⁾ Si tenim en compte el nombre de tombes descobertes associades a aquest període, estem parlant d'un mínim de 30 individus. Aquesta dada és significativa a l'hora de

16. Lamentablement, no disposem de paral·lels de l'època que ens permetin conèixer la planta i la distribució interna d'aquests primers edificis monacals.

17. Hem de dir, però, que enlloc han aparegut sitges per a emmagatzematge. Això potser faria suposar l'ús alternatiu de cellers.

considerar la comunitat que hauria habitat el recinte, més si tenim en compte que les reformes de Sant Pere a partir de mitjan segle x amortitzen totes les restes de l'ocupació anterior un centenar d'anys després.

Quant a aquesta comunitat, només en tenim notícies de principi del segle x. Se'n parla per primer cop a la donació d'Adaulf del 902: "*ad sancto Petro apostolo vel ad ipsos servos qui servi sunt notuque...*" (Abadal, 2007: 222). Uns anys més tard, en el precepte de Carles el Ximple, del 916, que confirma els privilegis atorgats per Lluís el Piadós, Carles el Calb i Lluís el Tartamut (Abadal, 2007: 44, 62-64), la comunitat de Sant Pere apareix regida per un preposít,⁽¹⁸⁾ de nom Wisind, i s'esmenten alguns monjos (Abadal, 2007: 222).

Si fem cas de les datacions arqueològiques, com i on seria la cel·la que els documents situen almenys en el darrer quart del segle VIII, sinó abans? L'única construcció més antiga, com hem dit, és l'edifici tardoromà, a redós del qual s'instal·len les construccions descrites i que, molt probablement, també és aprofitat. Podem pensar que la cel·la d'aquests moments tindria menor dimensió, que potser encara no s'haurien construït les estances fetes d'obra al voltant de l'església o, fins i tot, que les primeres instal·lacions tinguessin una part construïda en fusta, que no haurien perviscut.

Aquest primitiva cel·la es desmantellarà, com hem dit, a partir de mitjan segle x, quan Tassi emprèn la seva promoció. Això fa que es construeixin un nou temple i claustre, i unes noves dependències monacals. És el moment en què cessen les pretensions del monestir de Banyoles i quan Sant Pere es perfila com la més rellevant de les comunitats monàstiques d'aquest territori, fins al punt d'administrar diverses parròquies i la resta de cel·les que apareixien en les antigues disputes entre Banyoles i Rasés. Ens referim a les antigues cel·les de Sant Joan ses Closes i Sant Cebrià de Pení (Abadal, 2007: 223-224); sembla que Sant Fruitós a partir d'ara hauria perdut la condició de cel·la, ja que és esmentada com a basílica (Abadal, 2007: 224). Sobre el concepte de *basílicas*, Mallorquí planteja tres possibilitats d'identificació: edificis que tenien un model arquitectònic a l'estil de les basíliques paleocristianes;⁽¹⁹⁾ edificis instal·lats en llocs rurals de més població; o esglésies de dimensions més grans (independentment de la forma de la planta, atès que podien ser d'una sola nau i un sol absis) (Mallorquí, 2011: 75). Però aquest és tema per a un altre article, que no tractarem.

18. Càrrec que s'associa a la més alta instància que dirigeix la comunitat.

19. Eduard Junyent donava per a més vàlida aquesta possibilitat: basíliques com a esglésies de tres naus corresponents a tres santuaris o altars (Junyent, 1983, pàg. 229-231).

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL, R. D', "El renaixement monàstic a Catalunya després de l'expulsió dels sarraïns", *Studia Monastica*, III/1, (1961), pàg. 165-177.
- ABADAL, R. D', *Catalunya carolíngia, vol. II. Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica LXXV/I, 2007.
- ADELL, J.A.; BURCH, J.; CARRASCAL, C.; MATARÓ, M.; PUIG, A.M.; VIEYRA, G., "Sant Pere de Rodes. Descobertes arqueològiques 1991", *VI Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya*, Laboratori d'Arqueologia Medieval, Departament d'Història Medieval, Universitat de Barcelona, (1991), pàg. 66-79.
- ADELL, J.A.; LLINÀS, J.; MATARÓ, M.; RIU, E., SAGRERA, J., "Sant Pere de Rodes (Catalunya). La cel·la i el primer monestir (s. IX-XI)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVIII, (1996), pàg. 1.415-1.439.
- BLAJOT, M.; GURT, J.M.; GUÀRDIA, M.; TUSET, F., "L'excavació de 1981 i 1982 i les seves perspectives de futur", *Col·loqui sobre la problemàtica del monestir de Sant Pere de Rodes i el seu contorn LAMBARD. Estudis d'art medieval*. Vol. 2, 1981-1983, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, (1986).
- BOLÓS, J.; HURTADO, V., *Atlas dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Barcelona, Rafael Dalmau ed., 1999.
- BURCH, J.; CARRASCAL, C.; MATARÓ, M.; PUIG, A.M.; VIEYRA, G., "Intervencions arqueològiques al monestir de Sant Pere de Rodes durant l'any 1991", *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, (1992), pàg. 161-170.
- BURCH, J.; CARRASCAL, C.; MATARÓ, M.; PUIG, A.M.; VIEYRA, G., RIU, E., "Sant Pere de Rodes (Port de la Selva, Alt Empordà). Les excavacions del 1990-1992 i les propostes del Pla Director", *Tribuna d'Arqueologia*, (1992-1993), pàg. 139-156.
- BURCH, J.; CARRASCAL, C.; MATARÓ, M.; PUIG, A.M.; VIEYRA, G., "Sant Pere de Rodes, El Port de la Selva (Alt Empordà), els treballs arqueològics de 1992", *II Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, (1994), pàg. 166-173.
- BUXEDA, J.; CAU, M.À., "Caracterització arqueomètrica de les ceràmiques espatulades de la plaça del Rei de Barcelona", *Quarhis*, 2, (2006), pàg. 140-151.
- CANAL, E.; NOLLA, J.M., "La cella memoriae de Roses". A: AICART, F.; NOLLA, J.M.; PALAHÍ, LL., *L'església vella de Santa Cristina d'Aro. Del monument tardoantic a l'església medieval*, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, Universitat de Girona, (2008), pàg. 93-105.
- CARRERAS, E.; BADIA, J.; GAY, P.; PIÑERO, M.-D., "L'església de Sant Basili. Roses, Alt Empordà", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 32, (1999), pàg. 83-97.
- CATAFAU, A., "L'église comme centre organisateur de l'habitat en Languedoc, Roussillon et Catalogne, VIIIe-XIe siècles", *Semaine d'Études Médiévales d'Estella* (Navarra), 2007.
- COBOS, A.; TREMOLEDA, J., *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. I. El comtat de Peralada*, Figueres, 2009.

- DE VIC, C.; VAISSETE, J., *Histoire Générale de Languedoc*, vol. IV, Toulouse, 1872.
- JUNYENT, E., *L'arquitectura religiosa a Catalunya abans del romànic*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.
- LLINÀS, J.; MONTALBÁN, C.; PALAHÍ, L.; SAGRERA, J., "Monestir de Sant Pere de Rodes (Port de la Selva, Alt Empordà). Campanyes de 1994 i 1995", *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, (1996), pàg. 266-276.
- LLOPART, J.; MATARÓ, M.; PUIG, A.M.; VIEYRA, G., "Darreres excavacions a Sant Pere de Rodes. Aproximació a un important conjunt numismàtic dels segles XV-XVI", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 22, (1989), pàg. 333-346.
- MALLORQUÍ, E., "Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XX, (2009), pàg. 277-297.
- MALLORQUÍ, E., *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*, Barcelona, Fundació Noguera, Estudis 59, 2011.
- MARQUÈS, J.M., *El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986.
- MARTÍ, R., *Col·lecció diplomàtica de la seu de Girona (817-1100)*, Barcelona, 1997.
- MATARÓ, M., "El monestir de Sant Pere de Rodes", *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, vol. 1, Sant Cugat del Vallès, 18-21 d'abril de 2002, (2003), pàg. 65-77.
- MATARÓ, M.; BURCH, J.; LLOPART, J.; PUIG, A.M.; TIÓ, F.; VIEYRA, G., "Excavacions arqueològiques al monestir de Sant Pere de Rodes. Primers resultats", *Tribuna d'Arqueologia*, (1989-1990), pàg. 159-169.
- MÜHLBACHER, E., *Die Urkunden der Karolinger*, Monumenta Germaniae Historica, Diplomatum Karolinorum I, Hannover, 1906.
- ORDEIG, R., "Cel·les monàstiques vinculades a Guifré el Pelós i a la seva obra repobladora (vers 871-897)", *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, 22, pàg. 80-119.
- PALOU, H., "El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24, Figueres, (1991), pàg. 32-53.
- PUIG, A.M.; RIERA, A., "Gènesi i consolidació del món feudal", *Història de l'Alt Empordà*, Girona, Diputació de Girona, Unitat de Publicacions, (2000), pàg. 233-330.
- PUIG, A., "Les intervencions del bienni 2010-2011 al poblat del Puig Rom (Roses, Alt Empordà) de l'Àrea de Cultura i Patrimoni de l'Ajuntament de Roses", *XI^{enes} Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, (2012), pàg. 361-364.
- RIU, M., "L'església catalana al segle X", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 23, Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-IX), (1991), pàg. 161-189.
- ROIG, J.; COLL, J.M.; MOLINA, J.A., "Proposta d'estudi de la ceràmica medieval a la Catalunya vella (s. IX-XI): contextos estratigràfics i avenç tipològic i funcional", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVIII, Girona, (1996-1997), pàg. 1.445-1.453.
- VVAA, *Catalunya Romànica*, vol. IX, *L'Empordà*, vol. II, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1990.